

Друг мертвих

Клим Поліщук

(Із записної книжки)

Тікали. Просто полем. Через жита. Спіле колосся било по очах, але ми на те не зважали. — Часу не було...

Я біг попереду, а товариш Сиверин слідом за мною. Тиждень тому я стрінувся з ним у невеликому місті і після деяких розмов так потоваришували, що вирішили разом піти на села і створити свою власну повстанчу ватагу. Ватагу ми створили, і це був перший наш виступ. Здавалося, що сили в нас було досить, план виступу був також незлий, але... Ворожі вершники немилосердно толочили збіжжя і гонилися по наших слідах...

Спотикаючись об мурашники на межах, ми розгубилися й zostалися цілком самотні й безпорадні серед широких подільських ланів. Інстинктивно ховали голови в жито, а до грудей притискали єдине своє добро: я — записну книжку з "революційними" сентенціями, а він — "шкіцівника" з типами повстанців. Обидва ми були переконані, що носимо з собою щось незвичайно цінне, багато раз цінніше за всю нашу повстанчу ватагу.

Все наше стремління було скероване в напрямку якогось незнайомого села, де ми сподівалися знайти собі певний притулок. Напружуючи всі свої сили, ні на хвилину не розгинаючись, ми так завзято перебирали ногами, що аж в ушах гуло...

Раптом межа, по якій ми бігли, кінчилася й перед нами, як із землі, виринув високий дерев'яний паркан. Недовго думаючи, в одну мить ми перелізли через нього й опинилися на старому запущеному цвинтарі. Між зеленими вишневими кущами стояли старі й похилі дерев'яні хрести та вилинялі статуї святих, з чого було видно, що цвинтар був католицький. Спершу всього ми по — заячому озирнулись на всі боки і, притулившись між двома магнатськими склепами, стали прислухатись, чи не біжать за нами. До нашого слуху доносилися здалеку приглушені людські голоси і тупіт кінських копит. Догадувалися, що то вороги "ліквідують" остатки нашої ватаги, і так сиділи і мовчали.

— Хе... — несподівано хекнув Сиверин, зазираючи до свого "шкіцівника". — Цілих сім малюнків загубив... Треба вертати...

— Тс-с... — озвався я до нього. — Сидитихо... не будь Бульбою...

— Але ж, бійся Бога! — захвилювався він. — То ж сім малюнків: сам Горлоріз між ними!..

— Нічого вже не зробиш... — заспокоював я його, хоч знав добре, що не так-то легко він зможе заспокоїтись. Вся справа в тому, що він на протязі двох днів малював якогось прибудного повстанця, який мав звіроподібне лице, і витратив на нього стільки енергії, скільки не витрачав на змалювання найбільших і найстрашніших руїн. Закінчивши, назвав його "Горлорізом", проти волі самого оригінала, який урочисто називав себе Яструбом, і збирався їхати з ним кудись аж до Кракова, чи щось таке.

Тепер він з убивчим виразом лиця дивився на мене і заклопотано чухав потилицю.

— Сім малюнків... Цілих сім і Горлоріз між ними...—шептав він.

— Та ви ще раз намалюєте! Мовчіть! — вже майже крикнув до нього.

— А як його вбили, то що тоді?—цілком серйозно схопився він і навіть підвівся на ноги.

— Сидіть! Чорт би вас узяв! —смикнув його за поли обшарпаного піджака.

В той час двері в однім склепу відчинилися й перед нами стала якась дивовижна постать, яка нагадувала собою тих "Христа ради юродивих", що на московських образах малюють. Тонка, висока, сутулувата, з оброслою сизо-рудим волоссям головою, в якомусь дивовижному лахмітті, з голими до колін ногами, він пильно дивився на нас своїми великими сіро-зеленими очима і всміхався:

— Що, голуб'ята мої, втекли?..

Товариш Сиверин, роззявивши рота, дивився і мовчав, а я з труднощами старався перебороти биття власного серця.

— Питаюся вас, а не німих могил! — крикнула чудна постать. — Що, втекли?..

— Здається...—сказав я.

— Не "здається", а таки втекли!—промовив він поважно. — Тут схованка певна і звідси вже ніхто назад не вертається до тих...

Підняв угору довгу й кістляву руку і поважно показав у поля.

— Ну да, мертвим однаково лежати,—несподівано озвався товариш Сиверин.

— Однаково, кажете!—здивовано повернулась до нього постать. — О, ви дуже помиляєтеся! Мертві все знають, все розуміють і всім цікавляться, а тільки не все їм миле...

Сиверин ніяково гортав свого "шкіцівника".

— Малюєте, може?—кинула постать головою до Сиверина. —Ану, покажіть!

Той боязко простягнув йому зшиток, а сам навіть не порушився з місця.

Дивна постать взяла правою рукою зшиток, а лівою стала шпортатися за пазухою. Ми насторожено стежили за кожним її рухом, але вона несподівано витягла в золотій оправі окуляри і стала розглядати малюнки.

—Добре! Дуже добре! — бурмотіла постать сама до себе. — Перспектива трошки того, але рисунок добрий... гм... того... тіні... світло...

Я глянув на Сиверина. Він стояв, як зачарований, і очей не зводив з постаті.

—Добре! Навіть дуже добре!—сказала постать вголос, віддаючи зшиток.

Сиверин, тремтячи всім тілом, підступив на крок і, ледве чутним голосом, запитався:

—Дозвольте вас запитати, з ким маю честь говорити?

Постать нервово скрутнула головою й урочисто вирікла:

— З вами говорить Друг мертвих!..

Сиверин відступився. Я інстинктивно притулився до склепу. Не було сумніву, що ця постать являється звичайним божевільям.

— Що, злякалися?.. — засміялася постать. — Якщо так, то проговоріть тричі "Да

воскреснеть Бог..." Це дуже помагає... Я часто вживаю цієї молитви, бо між мерцями також є зволоч, якої нічим не проймеш...

— Нам нема радії говорити цієї молитви, бо надіємся, що маємо справу з живим і порядним чоловіком, — обережно зачав я говорити, щоб чим-небудь не образити його, але він махнув рукою:

— Кажіть просто! Мені цікаво почути, як тепер говорять там! Коли я ще не був Другом мертвих і блукав по тому світу як вільний артист-маляр, то так само чудувався з усього...

— А пан, дозволю собі запитати, також маляр?—зацікавився Сиверин, перемагаючи свій переляк.

— Так! Малював і виставляв...

— Де пан виставляли?

— В московських "Передвижников", у Цюриху, в Парижі й Римі...

— Ах, то пан, напевне, великий маляр!—скрикнув Сиверин. — Як же вас величати?

— Я Друг мертвих! — нахмурилась постать. — Чого вам більше?..

— Я... я так собі...—залепетав Сиверин, відступаючи до мене.

— Мовчи, товаришу!—сказав я до нього.—Пан Друг мертвих сам нам усе розповість...

Постать вдоволено всміхнулася:

— Рація, пане, рація... Всьому є своя міра... Коли є міра терпінню, то чому не може її бути для звичайної цікавості?..

Затих і став чогось прислухатися. Очі його широко розкрилися, а губи ворушилися, наче щось шептали. Раптом скрутнув головою і сказав:

— А знаєте, що вас шукають.... Вони зараз їдуть тією самою межею, якою ви втікали, і збирають якісь малюнки...

— То мої малюнки... Цілих сім і Горлоріз між ними...—прошептав Сиверин поблідлими устами.

— Так, так!...—сказав з докором Друг мертвих. — Цілих сім малюнків і вони сюди їдуть...

Витягнув вперед голову і став знову слухати. Слухали й ми, але крім підпадьомкання перепілок та стрекотання пільних коників нічого більше не чули.

— Ходім звідси! Ходім до пана Дубицького! — враз вхопив мене за руку Друг мертвих. — Вони вже недалеко...

— До якого Дубицького?—спитався я, визволяючи від нього свою руку.

— До бувшого дідича... Він добрий мій приятель і охоче переховає вас у себе...

— Ані, сукіни сини, на кладбіще удралі!—почулося в полі.

— Тихо! — прошептав Друг мертвих. — Йдіть за мною... — зігнувся й швидко побіг між пагорбками. Ми ледве встигали за ним, не дивлячись на те, що він коло деяких пагорбків зі статуями святих зупинявся і кланявся, а деяких по-дружньому сварив пальцем, але хід його від цього не зменшувався.

Зупинилися коло невеличкого, густо зарослого зеленим мохом та кущиками

низькорослої акації гробівця, залізні двері якого були вкриті червоною іржею.

—Отут... — шепнув Друг мертвих і, зігнувшись додолу, наліг знизу на двері.

Двері легенько закрипіли, ми увійшли в темний гробівець, і зараз же зачинилися. Пахнуло вогкістю і зітлілим трупом. Голова запаморочилася, в очах жовто-зелені вогники, а серце наче заніміло. Сиверин тулився до мене і дрижав, як у пропасниці.

—Сидіть і мовчіть, голубчики мої!—заговорив пошепки Друг мертвих.—А я тим часом трохи з господарем поговорю...

Відійшов від нас в глибину гробівника і гаряче зашепотів:

—Нічого, пане Дубицький, нічого... кажу вам, що людидобрі... Нехай посидять... Потім уже, пане Дубицький, потім... Ви мертвий, то вам все одно, а їм небезпечно... Треба тихо... Так, сонце... Пташки співають... Ні, жоржина ще не цвіте... Нічого такого не сталося... Воюють та й годі... Так, так... Звичайно... Не говорять ще...

Говорив так, як говорять коло телефону. Чути було, як він чемно вклонявся і запевняв:

— Ручу словом честі!.. Порядні!.. Цілком порядні... Я зараз... Повернувся до нас:

— Пан Дубицький питається, з яких місцевостей родом?

— З Великого Міста...—прошептав я.

— З Великого Міста, пане Дубицький! — переказав комусь наші слова Друг мертвих і тихенько захіхікав.—Хі-хі-хі... хі-хі-хі...

В той час щось десь застугоніло. Почулися кроки декількох людей. Коло дверей гробівця зупинилися...

— Ішъ сволочь какая!.. Беднота друг к дружке жмьотса, а ен— тот целый дом себе вистроил!..—почувся грубий голос.

Хтось другий голосно засміявся і штовхнув ногою в двері.

— Крепкія, чай! Топором не пробіть!

— Топором не пробіть, а пулей прошібіть можно!—сказав грубий голос. — Вот я сейчас попробую!..

— Брось, что за глупости даром пулю теряешь!.. Вот кабы этих молодчиков поймать!..—заговорив другий.

—Да, удралі мерзавци!—зітхнув грубий голос.—Пайдьом, штолі?..

— Пайдьом, но как же так?.. Ентіх іскать уже не будем?..

— Ну їх ко всем чертям!.. Наші в деревне, небось, жрут уж...

Сплюнули на двері гробівця, вилаялися і пішли.

—Чулисте?—підскочив до нас Друг мертвих.—Знаете, пан Дубицький сміявся-сміявся!..

— Чого? — спитався я. — Він дуже задовольнений з того, що другий раз вмирати не буде...

—Два рази ніхто не вмирає. **Я сам** один раз уже вмер!..

— Вмерли?

— Еге ж, вмер!.. Чи ви були першого травня минулого року у Великому Місті?..

— Так, був! — сказав я.

— Ну, так може пригадаєте мальовану арку на головній вулиці з "третім звітом"?..

— Так, пам'ятаю!

— Ну, так ото по мому плану зробили її... Була б надзвичайна, якби футуристи не зіпсували... Після того, як ще розмалював двадцять вісім парканів, тоді і вмер...

— Цікаво! Це дуже цікаво! — озвався Сиверин.

— Нічого цікавого!.. Малював коники і носив їх на базар замінювати на хліб... Потім зрозумів, що вмер, і пішов на той світ... Йдучи по митарствах, зайшов сюди і тут мені сказали, що я мушу вмирати, а тим часом попросили бути їх другом... Бачите, мертві потребують якого-небудь зв'язку з денним світом, бо вони виходять тільки вночі... От і зараз пан Дубицький цікавився, чи ясно світить сонце і чи розцвілася жоржина у графині Браницької... **Я** їй сказав йому, що треба... Надіюся, що їй ви станете тут своїми...

— Але ж ми ще ні разу не вмирали! — озвався дрижу чим голосом Сиверин.

— Не вмирали, кажете? — здивувався Друг мертвих.—А ви вміть!.. Запевняю вас, що тут ліпше... Так навіть граф Стемпковський каже... Йому добре було там, але тут ще ліпше... Графиня Браницька також задоволена... Знаєте, її донька ще й досі така, як за життя... Тільки все соромиться і не їсть нічого... Якось приніс їй суниць, а вона й не подивилася... **Я** тільки не розумію каноніка, бо то взагалі чудак... Лежить собі й удає святого... Не люблю його... Так, так...

— Бачите, я ще вчуся! — сказав Сиверин. — Це я випадково попав до повстанців...

— А так, пане, ми ще мусимо жити! — сказав і я.

— От чудні люди!—вдарився об поли Друг мертвих.—Жити і жити!.. А що буде, як я не випущу вас звідси?..

Ми мовчали. Справді, двері в гробівці міг відчинити тільки він. Робилося страшно. Обережно, якомога лагідніше, я зачав говорити:

— Правду кажучи, ми сюди попали цілком випадково, втікаючи від ворогів, а через те ще й не можемо зрозуміти дійсної суті тієї смерті, яку ви нам пропонуєте... Мене особисто це дуже цікавить і я охоче залишився б з вами, якби ви ліпше познайомили мене з місцевими звичаями...

Друг мертвих засміявся:

— Так і кажіть, а то — жити, жити... Фе!.. Гидко слухати!.. Ми зараз підемо до графині Браницької і ви все узнаете...

Нахилився до дверей, потягнув за щось там і вони відчинилися. Червона смуга заходячого сонця впала на наші бліді лиця й освітила частину гробівця, де стояла розкрита металева труна з півзітлілим трупом польського пана.

— До побачення, пане Дубицький! — вклонився в бік трупа Друг мертвих.

Ми всі разом вийшли на свіже повітря. Зачинивши двері, пішли вузьенькою стежкою в напрямі каплиці, де, як казав Друг мертвих, спочивала графиня Браницька. Проходячи коло одного не так-то старого гробівця, Друг мертвих смикнув мене за рукав:

— Зверніть увагу, зверніть!

Я зупинився й прочитав: "S. P. Jan Czerwiński, zyl lat 45, zmari 14 czerwca 1910 r., Prosi o Aniol Pański".[\[1\]](#)

— Ян Червинський! — сказав я. — Щось нічого не розумію.

— Ото ж! — промовив Друг мертвих. — Оцей самий Червинський в 1905 році ціле село знищив з черкесами, а тепер черви його нищать... Кажу вам, що такі там черви... такі черви, що не дай Господи... Просто пощом їдять...

Почуття якоїсь незвичної огиди пройняло мене аж до кісток, однак, я постарався удати дуже зацікавленого і живо запитався:

— І звідки ви це все знаєте?

— Гм... Я все знаю... Мені оті розповідають...

Він обернувся й показав на ряд похилих дерев'яних хрестиків під парканом.

— Знаєте, — казав далі Друг мертвих, — він їх так боїться, що навіть вночі не виходить з труни... До того ж він і не говорить ні з ким, бо трупним ядом вдавився...

— Як то так? — запитав я.

— Цілком просто. Зібрався той яд докупити і став йому в горлі... Затвердів, як коралевий камінь... Оті, що під парканом, знають це і сміються...

— Як же вони сміються?

— Отак, сміються та й годі! Кажуть, що пан і в труні хоче з коралюми бути, а того й не знають, що то йому мука...

Друг мертвих важко зітхнув і тихо додав:

— Мені також мука...

— Яка?

— Є тут такі, що й не люблять мене... Вночі часто нападають на мене... Вони навіть удень блукають, тільки все крадькома.

— Хто ж це вони, такі неспокійні?

— Все військові... Майже кожний з них не хотів умирати і майже кожний хотів би вернутися до життя... Вони дуже злосливі і часто навіть збитки всякі живим людям роблять... От, наприклад, як думаєте, що оті вершники самі сюди догадалися заїхати?... Нічого подібного! їм і в голову це не приходило, а тільки один вбитий "денікінець" провадив їх сюди і, навіть, аж до самого місця схованки був привів, та, на щастя, вони були не дуже-то догадливі... Взагалі тут досить буде для вас цікавого...

В той час Сиверин нахилився до мене і прошептав:

— В мене голова болить і то так чудно, що я сам не знаю, як!.. Давай, втічем від нього, бо далі зі мною щось станеться!..

Я непомітно кивнув до нього головою, а сам підійшов до Друга мертвих і вклонився:

— Я і мій товариш вважаємо своїм обов'язком сердечно подякувати вам за ваше щире відношення до нас і, разом з тим, дуже вас просимо мати нас на увазі, яко своїх заступників на посаді посередників живих із мертвими...

Друг мертвих здивовано дивився на мене, не знаючи, що сказати, але його виснажене голодом лице розцвіло божевільною усмішкою. Не даючи йому змоги думати, я говорив далі.

— Так як ми люди ще живі і цілий день нічого не їли, то нам необхідно десь попастися трохи...

— Попастися?!—захоплено скрикнув Друг мертвих. — Оце чудово! Не їсти, а пастися!..

— Так, попастися трохи! — говорив я. — Ми підемо на годинку в поля і нарвем собі колосся...

— Ну, а до графині Браницької коли підем? — спитався він понуро.

—Зараз же, як тільки вернемося!—живо сказав я.—А ви тим часом попередіть її і відрекомендуйте нас, як слідує...

— Ну, добре! — згодився він. — Тільки от чи не маєте ви візитових карток?.. Вона ж графиня, пані велика і треба все по правилу...

Ми витягли перші, які знайшлися в наших кишенях картки випадкових знайомих і подали йому.

Він уважно прочитав їх і промовив:

— Тепер все в порядку!.. Ви йдіть і не баріться там, а я буду вас ждати на цьому місці. Для когось іншого, то я не згодився б так стояти, але для вас постою... Бачите, я тут не звичайний собі дурень, а зі мною справжня аристократія дружить... Через це мене так і оті пролетарі не люблять...

— Ходім! — звернувся я до Сиверина. — Не гаймо часу!

— Йдіть собі, та тільки вертайте скорше! — сказав Друг мертвих. —Яз вами й не прощаюся!..

—Для чого прощатися, як ми зараз же тут будемо, — поспішився я сказати йому.

Він згідливо хитнув головою і став замислено дивитися на червоний захід.

Я схопив Сиверина під руку і ми поважно подалися до того місця, де так несподівано попали в таку дивну гостину.

Перебравшись через паркан, ми знову опинилися на тій самій межі, на якій ще не так давно почували себе в небезпеці, і спокійно подалися в поля. Пройшовши з гони, зайшли в якийсь яр і подалися ним просто на захід, надіючись до ранку дістатися до Проскурова, де в той час знаходилися "наші"...

м. Збараж,

1921 р., 28 серпня

[\[1\]](#) "С. П. Ян Червинський, жив 45 років, помер 14 червня 1910 р., просить молитви".